

Maxamed Daahir Afrax

Iftiimin Suugaanta Soomaalida : waxa ay tahay, waxa ay tarto iyo waaxyaha ay ka koobanto

1. Hordhac kooban

Qoraallo kala duwan oo uu faafiyey buunigii suugaanta jeclaa, Prof. B.W. Andrzejewski, oo ahaa caalimkii dunida reer galbeedka tusay, jeclaysiiyeyna suugaanta Soomaalida, wuxuu ku dheeraaday hodontinimada ku duugan suugaantan. Dhaxalka suugaanta aan qornayn ee ka soo maaxatay maskaxda Soomaalida wuxuu ku tilmaamay inay safka hore kaga jirto suugaanaha dunida kuwa ugu tayo sarreeya. Dal-mareenkii Ingiriiska ahaa, Sir Rechard Burton, waa kii asna qarnigii 19^{ad} Soomaalida ku tilmaamay '*a nation of pads*' (ummad wada gabayaa ah), gabayguna ama maansadu waa hormuudka suugaanta Soomaalida. Ka badbadin ma aha haddii suugaanleyda lagu tilmaamo hormuudka maskaxmaalka Soomaalida.

Intaas oo dhan oo jirta ayay haddana Soomaali ahaan naga maqan yihiin qoraallo cilmiyeed oo xeeldheerayaal Soomaaliyeed qoreen oo qeexaya suugaanta Soomaalidu waxa ay tahay, waxa ay xambaarsantahay, waxa ay u tartay bulshda ay ka soo dhex baxday iyo waddadii dheerayd ee ay soo martay taariikh ahaan.

Soo jeedintan kooban waxay isku dayaysaa inay iftiimin ka bixiso dhinacyo ka mid ah weydiimaha kor ku taxan war-celintooda. Waxaa diiradda la saarayaa iftiiminta 'suugaan' waxa loola jeedo, qaybaha ay u kala baxdo, noocyada ay qayb waliba ka koobanto iyo qiimaha ay suugaantu u leedahay guud ahaan ummadaha dunida gaar ahaanna Soomaalida. Wuxuu ku furmayaa qeexid kooban oo lagu iftiiminayo, cilmi ahaan, waxa suugaan loo yaqaan guud ahaanba dunida.

2. Waa maxay suugaan?

Soomaalidii hore way u magac-bixiyeen qaar badan oo ka mid ah jaadadka suugaanta, sida gabay, geeraar, buraanbur, sheeko, maahmaah iwm. Haseyeeshee

sooyaalka na soo gaarey kuma wada dhamma magac-bixintii loo baahnaa. Gaar ahaan waxay qabyo ka jirtaa dhanka magac-bixinta guud (generic naming). Noocyada suugaanta ee soojireenka ah, sida gabayga iyo maahmaahda, badankoodu way leeyihiin magacyo dadkii hore u bixiyeen; hayeeshee waxaa maqnaa magac guud oo ay ku wada abtirsadaan. Baraaruggii guud ee lagu tallaabsaday laga soo bilaabo horraantii afartannadii qarnigii labaatanaad ayaa waxaa ka mid noqday cusboonaysiinta iyo horumarinta Af-Soomaaliga iyo suugaantiisa. Taasna waxaa qayb ka sii noqday eray-bixin mugdiga lagaga saarayo in badan oo ka mid ah magac-bixinta muhiimka ah. Xilligaas ayaa erayga ‘suugaan’ loo aqoonsaday inuu yahay magaca ay wadaagaan dhammaan noocyada kala duwan ee halabuurka afka. Isla xilligaas ayaa la hirgaliyey magacyada ay ka midka yihiin dhaqan, hidde, fan, riwaayad, wargeys, wariye iwm.

Haddaba, eray-bixinta qoraalkani isticmaalayo waxay u kala baxdaa saddex qaybood: qayb soo-jireen ah, mid lagu heshiiyey xilligii casriyaynta, iyo mid markii labadaasba laga waayey an ku buuxinney magac-bixintii nagula habboonaatay annagoo ah xirfadleyda arrimahan ku takhasusay.

Af-Soomaaliga ‘suugaan’ waxaa loo bixiyey waxa afka Ingiriiska loo yaqaan ‘literature’ afka Carabigana ‘adab’. Af Ingiriisiga iyo afafka ka soo jeeda Latin-ka magac-bixintani waxay ku salaysan tahay erayga ‘litera’ oo Latin ku ahaa ‘xaraf’. Sidaa awgeed dadka dhaqanadaas ka soo jeedaa waxay u fahmaan qoraal. Hormuudka qaamuusyada Af Ingiriisiga, sida kuwa Oxford iyo Cambridge, ‘literature’ marka la soo koobo waxay ku micneeyaan inuu yahay qoraal leh qiime sare oo fan ahaaneed awoodna u leh inuu waaro. Qeexiddaas guud ka sokow, afafka dunida sida badan fasiraado kala duwan ayaa la siiyaa waxa loola jeedo ‘suugaan’.

Af-Soomaaligu wuu ka sii xag jiraa maxaa yeelay waa af aan weli la xasilin eray-bixintiisa casriga ah, sidii an soo xusay. Dhaqanka Soomaalida oo aan ka mid ahayn kuwa qoraalku tiir-dhexaadka u yahay, suugaan waxaa lagu tilmaami karaa hadal loo dhisay si hal-abuurnimo ah oo ay ku dheehantahay qurux fannimo, hadalkaas oo noqon kara mid lagu tabiyey dhigid ama dhihid. Waa labada hab ee loo kala adeegsado tabinta hadalka. Waxaa kaloo lagu magacaabi karaa qawl iyo qoraal. Qaamuuska Af-Soomaaliga ee uu qoray Yaasiin Cismaan Yuusuf ayna

ansixisay soona saartay Akadeemiyadii Dhaqanka, suugaan wuxuu ku micneeyey ‘wax kasta oo la qoro ama lagu hadlo oo ulajeeddadooda loo jeelo ama loo bogo amase si kale loo jeclaysto’.

Sababta loogu bogayo ama loo jeclaysanayo waa quruxda fan ahaaneed eek u dheehan. Suugaantu waa fan. Waa fanka erayga. Noocyada kale ee fanka waxaa ka mid ah fanka maqalka, sida muusigga iyo cod-qurxinta; fanka muuqaalka, sida sawirka iyo farshaxanka; iyo fanka dhaqdhaqaaqa, sida jilidda iyo ciyaaraha. Fan waa maxay? Waa fikrad ama dareen lagu muujiyey sawir qurux badan. Marka laga cabbir-qaato halbeeggaas guud, suugaantu waa fikrad ama dareen lagu sawiray erayada afka oo loo adeegsaday si qurux badan, si ka duwan oo ka toolmoon hadalka caadiga ah. Waxaa la yiraahdaa hadduu hadalku caano noqon lahaa suugaantu waxay noqon lahayd labeenta caanahaas. Micnaha, suugaantu waa labeenta hadalka. Hadalku wuxuu suugaan ku sifoobaa marka lagu qurxiyo afshaxan ay hibo u leeyihiin dad gaar ah. Sida aan dib ka arki doonno, afshaxankaas ama farsamooyinkaas hadalka qurxiya waxaa ka mid ah hab-dhac miisaaman, xaraf-raac taxan iyo hummaag-abuur lagu hor keenayo sawirro lagu xardhay erayada afka.

Erayga ‘suugaan’ ma aha eray cusub. Waa soo-jireen. Wuxuu lahaan jirey dhawr micne oo kala duwan, kuwaas oo dhammaantood ku biya-shubanaya duxda ugu qurxoon ama ugu qiima sarraysa waxa markaas laga hadlayo. Hidde ahaan micnaha ugu caansan ee uu eraygani lahaan jirey wuxuu ahaa ubaadka qurxoon ama cawska yaryar ee soo magoola marka roobku da'o. Waxaa la isku wargalin jirey: ‘sahankii wuxuu soo sheegay meel suugaan leh’. Micne labaad oo aan kaas ka dheerayn, suugaan waxaa la oran jirey doogga isugu hara meesha biyuhu isugu shubmaan ee xilliga jiilaalka marka dhulka kale qallalo weli rayska iyo qoyaanka leh. Waxaa la oran jirey ‘geelii reer hebel meel hebla’ ayuu suugaan ka daaqayaa’.

Saxansaxada roobka ayaa iyadana suugaan lagu tilmaami jirey, degaannada Soomaalida qaarkood. Intaas oo dhan ka sokow hore ayay u jirtey in hadalka qurxoon loo yiqiin suugaan. Keliya eray-bixintan dambe waa la sii cilmiyeeyey lana sii qeexay qaybaha ku abtirsada. In hore loo isticmaali jirey meelaha laga arki karo waxaa ka mid ah murtida tiraahda ‘suugaani hadal ma aha, hilis sooryo ma aha, doqoni sokeeye ma aha’. Halkan ‘suugaani hadal ma aha’ waxaa loola jeedey

hadalka suugaanaysan la mid ma aha hadalka caadiga ah. Tusaale kale waxaa ah in eraygan laga dhex helayo maansadii hore ee Soomaalida, meelo ay gabayaagu maansadooda ku tilmaamayeen suugaan. Waxaa ka mid ahaa gabayaagii caanka ahaa ee Xuseen Xasan, meerisyo uu lahaa:

*Suugaanta gabay maalintaan, sadar ka sheegaayo
Weligay ma saranseeriyee, waan susubiyaaye*

3. Qiimaha suugaanta

Ummaha dunida ummad kasta suugaanteedu waxay u leedahay qiime aad u weyn. Astaanta jiritaanka ummad kasta waa dhaqankeeda; udub-dhexaadka dhaqankuna waa afka; halbowlaha nolosha af kastana waa suugaanta. Afla'aan dhaqan ma hana-qaadi karo, suugaanla'aanna af ma noolaan karo ama ma kobci karo. Gaar ahaan ummadda Soomaaliyeed suugaantu waxay u leedahay qiime aan la soo koobi karin oo ay uga duwantahay ummado kale oo badan. Laba arrimood ayaa u sabab ah qiimahaas gaar ahaaneed. Sababta koowaad waa Soomaalida oo wax kasta ku cabbirta kuna diiwaan-galisa suugaan, siiba maanso, ahna ummad halabuurka suugaanta u leh hibo aan caadi ahayn oo dunidu u wada qirsantahay, kuna qiimayso. Sababta labaadna waa suugaanta oo hidde ahaan Soomaalida u gasha kaalinta qalabka war-is-gaarsiinta iyo kaydka qoran oo aynaan ka hayn dhaxal laga tilmaan-qaato. Si kooban, qiimaha iyo waxtarka ay suugaantu Soomaalida u leedahay waxaa lagu tilmaansan karaa qodobbada soo socda:

1. Waa dhaxalka ugu qiima sarreeya uguna hodonsan ee laga hayo waxqabadkii maskaxda Soomaalida, ka ab iyo ka awoowe.
2. Waa diiwaanka ugu weyn uguna run-sheegsan ee uu ku kaydsanyahay soo jireenkii taariikhda Soomaalida iyo hab-dhaqankeedii.
3. Waa halbowlaha nolosha iyo hodontinimada Af-Soomaaliga.
4. Waa dhambaalsidaha ugu saamaynta badan ama ugu wuxtarsan ee ay dadka Soomaaliyeed u isticmaalaan ka talinta samaha iyo ka digidda xumaha.
5. Waa muraayadda ay bulshadu iska dhex aragto, dunida dibadduna ka daawato kuna qaddariso.

4. Qaybahsuugaanta

Suugaanta marka la darsayo waxaa loo kala soocaa laba qaybood oo kala tilmaan duwan: suugaantii hiddaha iyo suugaanta casriga ah, ama suugaan-hiddeed iyo suugaan-casri. Tan hore waa suugaantii soo jireenka ahayd ee facba fac ka soo dhaxlayey. Tan labaadna waa jaad-suugaaneedyada cusub ee soo baxay xilliyadan hab-nololeedka casriga ah ee magaalaysan, lana jaan-qaadaya waxa ka socda dunida kale. Jaad-suugaaneedyada ku abtirsada suugaan-hiddeedda waxaa ugu caansan murtida, maahmaahda, maansadii hore, hees-hawleedda, hees-cayaareedda iyo sheeko-hiddeedda oo ay ku jirto sheeko-carruureeddu, ama waxa dadka qaar ku magacaabaan sheeka-xariiro. Dhanka kale, suugaan-casrida waxaa ku abtirsada riwaayadaha, sheeko-qorista, maansada cusub, iyo hees-casrida. Dib ayaan ka sii qeexi doonaa kana tusaale bixin doonaa jaadadkaas kala duwan. Shax-tuska hoos ku xardhanna waa sii qeexid is garab dhigaysa suugaan-hiddeedda iyo suugaan-casrida, si loo wada fahmo waxa ay kala yihiin.

Shax-tus 1. Is-garab-dhig suugaan-hiddeed iyo suugaan-casri:

	Suugaan-hiddeed	Suugaan-casri
Tilmaamaha u gaarka ah	<ul style="list-style-type: none"> - Waa soo jireen - Waqtigii ay soo baxday lama yaqaan - Cid alliftay lama yaqaan - Bulshadu way ka wada qayb-qaadataa - Waxay u badantahay maaweelo fudud oo murti xambaarsan 	<ul style="list-style-type: none"> - waxy la timi nolosha casriga - Waqtigii la curiyey waa la ogyahay - Mu'allifkeeda waa la yaqaan - waxay leedahay xirfadley u gaar ah oo bulshada u tabisa - Waxaa ku badan murti culus oo maaweelo lagu qurxiyey
Jaadadka ku abtirsada	<ul style="list-style-type: none"> - Sheeko-hiddeed oraah lagu tabiyo - Maanso-hiddeed af lagu tabiyo - Hees-hiddeed ay isku maaweeliyaan dadka qaadaya. - Murti iyo maahmaah 	<ul style="list-style-type: none"> - Sheeko-casri qoraal ah (qiso & sheeko gaaban) - Maanso-casri badiyaaba la qoro ama lagu tabiyo qalabka warbaahinta. - Hees-casri dadweyne loogu talagalo loona adeegsado qalab teknoolojiyadeed - Riwaayad

5. Jaad-suugaaneedyada Soomaalida

Sida loo badan yahay Soomaaliga caadiga ah suugaan wuxuu u yaqaan gabayada iyo heesaha keliya. Kuwaasi waa laba qura oo ka mid ah jaadad badan ama noocyoo kala duwan oo ay ka koobanto suugaantu. Noocyadaas ama jaadadkaasi guud ahaan waxay kala hoos tagaan laba rukun oo waaweyn, kuwaas oo lagu tilmaami karo labada lugood ee ay ku taagantahay suugaantu. Waxaa lagu magacaabaa *tix* iyo *tiraab*. Tixdu waa hadal taxan, ku socda xaraf-raac higaadsan iyo habdhac miisaaman oo isu dheelli-tiran. Waxay raacdaa xeerar soo-jireen ah oo aan laga weecankarin, sida aan dib ka sharxi doonno. Tiraabtuna waa hadal asna leh qurux fanimo oo loo adeegsadey farsamooyin ka duwan kuwa tixda. Faahfaahinta hoos ka eeg.

Tixda iyo tixaynta Soomaalida

Tixdu waa hormuudka suugaanta Soomaalida. Waa nooca ugu caansan looguna isticmaalka badan yahay hor iyo dibba. Tixdu magac labaad ayay leedahay marka ay tayadeedu sare u kacdo. Waxaa lagu magacaabaa ‘maanso’. Maansadu waa tix dhammays ah dhanka murtida iyo dhanka farshaxankaba. Sidii suugaanta guud ayaymaansaduna waxay u sii kala kacdaa laba qaybood oo waaweyn: waxaan ku kala magacawnaa *maanso-goleed* iyo *maanso maawelo*, Maansada maawelada waxaa kaloo lagu magacaabaa *hees*. Sidaa awgeed labada qaybood waa *maanso-goleed* iyo *hees*. Maanso-goleed waa tix uu curiyey qof la garanayo, ugu talagalay inuu kula hadlo bulshaweynta, ugana hadlo arrin ama arrimo si weyn uga fekersiiyey. Maanso-goleedda waxaa hormuud u ah amase ugu caansan lix jaad-suugaaneed. Waa gabay (oo hormuud u wada ah), geeraar, guurow, masaf, jiifto iyo buraanbur.

Dhanka kale, xagga maansada maawelada ama qaypta aan ku magacawnay *hees* way sii kala baxdaa. Waxay u kala baxdaa *hees-hiddeed* iyo *hees-casri*. Hees-hiddeedda ayaa iyana markeeda laba u sii kala kacda: *hees-hawleed* iyo *hees-cayaareed*. Sida laga fahmi karo magac-bixinta, hees-hawleed waa heesaha ay dadku isku maaweeliyan marka ay shaqaynayaan, sida marka xoolaha la shubayo

iyo marka caanaha la lulayo. Shaqo kasta oo ka mid ah shaqooyinkii ay ku dhisnaan jirtey nolosha dadka Soomaaliyeed waxay leedahay hees u gaar ah, taas oo dadku marka ay shaqaynayaan isku illowsiiyaan culayska hawsha. Hees-cayaareedda, oo ah qaybta labaad ee hees-hiddeedda, caado ahaan waxay ku caweeyaan cayaarahaa hiddaha ee ay dhallinyaradu ku damaashaadaan amase isku jalbeebiyaan badiyaaba habeenkii, kana dhigtaan fursad ay ku bulsheeyaan oo isku dhex galaan.

Hees-hiddeedda labadeeda qaybood mid walba waxaa hoos yimaada noocyoo badan oo heesa ah, kuwaas oo ay mid waliba leedahay hab-dhac ama miisaan u gaar ah iyo luuq lagu qaado oo looga garto kuwa kale. Isla markaas waxaa jira sifooyin guud oo ay wadaagaan, taas ayaana keentay inay isku meel ku wada abtirsadaan; micnaha in lagu wada magacaabo ‘hees’. Sifooyinka ay wadaagaan waxaa ka mid ah inay yihiin halabuur wadareed. Waxaa kaloo ka mid ah inay yihiin suugaan fudud oo loogu talagalay maawelo iyo jalbeebin, in kastoo ay isla markaas xambaarsan yihiin murti wax laga baran karo. Haddaan dib ugu noqono kala soociddii hore ee ahayd ‘hees-hiddeed’ iyo ‘hees-casri’ iyagana waxaa jira sifooyin ay wadaagaan iyo qaar ay ku kala duwan yihiin. Kuwa ay wadaagaan waa kuwa sababay in la wadaajiyo magac-bixinta ah ‘hees’. Shaxtuska hoos ku qoran (shaxtus 2) waxaan ku qeexaynnaa labadan qayb-suugaaneed sifooyinka ay wadaagaan iyo kuwa ay ku kala duwan yihiin, si uu akhristuhu hagaag ugu fahmo.

Shaxtus 2. Hees-hiddeed vs. hees-casri:

	Hees-hiddeed	Hees-casri
Tilmaamaheeda	<ul style="list-style-type: none"> - Waa maawelo fudud - Waxaa raaca luuq, muusik, jiib ama jaan - Waa soo-jireen - Gole-ka-fuul baa lagu allifaa - Mu'allif gaar ah ma leh - Heesaagaa isku maaweeliya - Nooc kastaa wuxuu leeyahay miisaan u gaar ah 	<ul style="list-style-type: none"> - Waa mawelo mar fudud marna murti culus sidda - Waxaa raaca luuq iyo muusik - Casriga cusub bay la timi - Waa loo fekeraa - Mua'llif la yaqaan bay leedahay - Dadweynaaloo diyaariyaa - Waxaa laga sameeyaa tix ku dhisan miisaannada badan ee maansada caadiga ah midkood
Noocyadeeda	<ul style="list-style-type: none"> a) <i>Hees-hawleed sida heesaha shubaasha, salsalka, heesaha badanka, heesta kabdaha, heesta badartunka, iwm;</i> b) <i>Hees-cayaareed sida dhaantada, saarka, seylacida, batarka/jiiftada.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> a) <i>Hees jacayl ah(tan ugu badan)</i> b) <i>Hees siyaasadeed ama waddani ah</i> c) <i>Hees falsafadeed (murti cashar bixinaysa).</i>

Tixda iyo xeerarka haga

Noocyadaas badan ee ay leedahay suugaanta tixaysan ee Soomaalidu, intii aan tusaale ahaanta u sheegnay iyo in badan oo kaleba, waxaa jira tilmaamo ay wadaagto iyo xeerar ay u wada hoggaansanto. Suugaanleydu xeerarkaas iyagoo aan cilmi ahaan ubaran ayay waddadooda raacaan si otomaatik ah. Hibadooda ayaa ku hoggaamisa. Meeriskii xeerka ka weecda markiiba wuu ka biya-diidaa qofka Soomaaliga ahi, xataa hadduusan ahayn gabayaa. Waa halkii Maxamed Xaashi

Dhamac ka lahaa:

Dhegtaa diidda meeshay xarfuhu, dalab ku yeeshaane!

Xeerarkaas cidina cilmi ahaan umay aqoon ka hor 1970^{nadii}. Xilligaas ayaa ugu horrayntii loo firsaday oo la bilaabay in la derso xeerarkaas midka ugu xooggan ee lagu magacaabo ‘miisaanka maansada’. Waxaa lagu bilaabay maqaallo is daba-joog ah oo ay wargeyskii maalinlaha ahaa ee Xiddigta Oktoobar si is daba-joog ah ugu qori jireen Maxamed Xaashi Dhamac “Gaariye” iyo Cabdullaahi Diiriye Guuleed “Carraale”. Laga soo bilaabo xilligaas (bartamihii 1970^{nada}) aqoonyahanno badan oo Soomaali iyo ajnabiba leh ayaa u tafaxaytey darsidda miisaanka maansada Soomaaliyeed. Xeerka labaad oo lagu magacaaboxaraf-raac ayaa asagana wax laga qoray si ka yar sida loo darsey miisaanka. Aqoonyahannada diraasadaha ka qoray xeerarka dhismaha maansada Soomaalida waxaa ka mid ah Maxamed Xaashi Dhamac “Gaariye”, Cabdillaahi Diiriye Guuleed “Carraale”, Maxamed Cabdillaahi Riiraash, Prof. Andrzejewski, Dr. Martin Orwin, Prof. John Johnson, Prof. Giorgio Banti iyo Dr. F. Giannattasio. Halkan faahfaahin badan uma galayno nuxurkii ka soo baxay diraasadahaas iyo sida ay u shaqeeyaan xeerarkaasi, annagoo iska ilaalinayna inaan ka weecanno ama ay naga baahdo ujeeddadii loogu talagalay qoraalkan kooban. Qofkii danaynaya faahfaahin intan ka badan waxaan u tilmaamaynaa inuu akhristo qoraallada aqoonyahannada kor ku taxan, kuwaas oo aan tilmaan cad uga bixin doonno dhammaadka qoraalkan, qaybta ‘Qoraallada la tix-raacay’. Isla mar ahaantaas waxaan halkan ku xusaynnaa tilmaan kooban oo akhristaha ku caawisa inuu helo sawirka guud ee labada xeer ee haga dhismaha maansada Soomaaliyeed, labadaas oo kala ah *miisaan* (metre) iyo *xaraf-raac* (alliteration). Tix kastaa waxay ka koobantahay meerisyo (lines) is dherer le’eg. Dheegga suugaanta ah si loogu aqoonsado inuu yahay tix amase maanso waxaa khasab ah inay u wada hoggaansamaan xeerarka xaraf-raaca iyo miisaanka, taas oo micneheedu yahay inay meerisyadu ku wada taxmaan xaraf maansadu ku wada socoto, isla markaana raacaan hab-dhac isu miisaaman oo isku wada jaango’an, sida hoos ku qeexan.

Xaraf-raac

Xaraf-raacu waa suugaan-bile aad u fac weyn. Miisaanka wuxuu kaga duwan yahay asaga waxaa loo adeegsadaa aftahammada ama hadal-qurxinta guud iyo noocyada kala duwan ee suugaanta, tix iyo tiraabba. Hayeeshee tixda ayaa si gaar ahaaneed ugu khasban oo aan ka weecan karin. Tixda ama maansadu waxay u kala baxdaa beyd-dheer iyo beyd-gaab. Beydku waa meeriska. Meeriska beyd-dheertu wuxuu ka kooban yahay laba qaybood oo lagu kala magacaabo hojis iyo hooris. Gabayga oo ka mid ah beyd-dheerta, an ku tusaalayno meeriska hoos ku qoran, kaas oo ku jirey gabay caan ahoo uu lahaa Qamaan Bulxan:

Baadida nin baa kula daydaya, daalna kaa badane.

Meeriskan inta hakadka ka horraysaa waa *hojis*, inta ka dambaysaana waa *hooris*.

Haddaba, xeerka xaraf-raacu wuxuu khasab ka dhigayaa in tixda beyd-dheerta ah meeriskeedu erayada uu ka koobmo laba ka mid ah ay ka bilowdaan isku xaraf, xarafkaas oo ah kan ay ku socoto tixda oo dhan, labaduna waa in ay ku kala jiraan hojiska iyo hooriska. Haddaba, tixda laga soo qaatay meeriskan kore waxay ku

~~socotaa xarafkaa d. sidaa awgeed, waxaa arkaaynaa erayga 'daydaya' ee ku jira hojiska inuu ka bilowdo xarafkii tixdu ku socotey (d), sidoo kale erayga 'daalna' ee ku jira hooriska asna wuxuu ka bilowdaa isla xarafkii. Dhammaan meerisyada kale ee tixda oo dhanna waa sidaas. Way jiraan waxyaalo kale oo uu xeerku dalbayo, haseyeeshee intan ayaa ugu muhiimsan. Tixda beyd-gaabta iyada waxaa looga baahan yahay uun meeris kasta haleray inuu ka bilowdo xarafka tixdu ku socoto. Eeg meeriskan beyd-gaabta ah (jiifto) ee laga soo qaatay heestii Baladweyne ee Hadraawi, heestaas oo xarafka ay ku socotaa yahay b:~~

Wabigoo butaacoo,

Beerahaa waraabshoo,

Labada meeris kan hore erayga 'butaacoo' ayaa ka bilowda xarafkii tixda (b), meeriska labaadna erayga u horreeya (beeraha) ayaa ka bilowda.

Miisaan

Seerarka miisaanku way ka murugsan yihiin kuwa xaraf-raaca. Waxay ku

dhisanyihiin unugyo jiitama oo lagu tilmaansado shaqallada. Shibanayaasha qudhooduna mararka qaar way soo fara galiiyan. Waa hab ku dhisan inay hab-dhac isu wada dheelli-tiran ku wada socdaan dhammaan meerisyada ay ka koobantahay tixdu, tiradoodu intay doonto ha gaadhee. Waa in aanu jirin meeris ka weecda miisaanka tixda loogu talagalay ee laga xushay miisaannada badan ee jira.

Hadii aan u micnayno si fudud oo qof kastaa fahmi karo, xeerkani wuxuu khasab ka dhigayaa inay is la ekaadaan tirada shaqallada ee ku jira meeris kasta, iyo welibaa inay isku mid noqdaan meelaha ay kala galayaan shaqalladaasi. Waxaa kaloo soo raaci kara shibbanayaal gaar ahaaneed oo halka ay galayaan ay saamaynayo hab-dhaca guud. Intaas oo dhan waa in ay ka midaysnaadaan dhammaan meerisyadu. Badaha kala duwan ee maansada, sida gabayga, geeraarka, jiiftada, dhaantada, mid waliba waxay kudhisantahay tiro go'an oo shaqallo ah. Tiradaas ayaa ah waxa kala soocaya ee bad kasta u yeelaya muuqaal u gaar ah. Luuqda ayaa iyaduna saamayn yeelata oo kala saarta laba badood oo meerisyadoodu is dherer le'egyihii, sida gabayga iyo guurowga, ama dhaantada iyo wiglada. Tusaale ahaan meeriska gabaygu wuxuu ka kooban yahay 20 shaql oo gaagaaban, marmarna hojiska ayaa qaataa shaql dheeraad ah oo ka dhiga 21. Codadka Y iyo w marka ay shaql ka

daba dhacaan waxaa laga soo qaadaa hal shaql oo gaaban. Shaqlaka dheer waxaa loo tiriya laba gaagaaban. Eeg labadaan meeris:

Baadida nin baa kula daydaya, daalna kaa badane

2 1 1 1 2 1 1 1 1 1 = 2 1 2 1 1 1

Oon doonahayn inad heshana, daayin abedkaaye

2 2 1 2 1 1 1 1 1 = 2 1 1 1 2 1

Tirada ah 1 wuxuu u taagan yahay hal shaql oo gaaban, 2 nawaxay u taagantahay shaql dheer oo u dhigma laba gaagaabaan. Sida aad aragtaan labada meeris ee kore mid waliba wuxuu ka kooban yahay 20 shaql oo gaaban. Sidaa awgeed wuxuu ku jaan-go'an yahay dherarka lagu yaqaan badda gabayga meeriskeeda.

Taa beddelkeeda, jiiftada oo ah beyd-gaab meeriskeedu wuxuu ka koobmaa 9 shaqal oo gaagaaban, sida uu muujinayo tusaalah hoos ku qoran:

Webigoo butaacoo

1 1 2 1 2 2

Beerah waraabshoo

2 1 1 1 2 2

Dhula baadku jiifoo

1 1 2 1 2 2

Dhirta ubaxu buuxshoo

1 1 1 1 1 2 2

Canabkii bislaadoo

1 1 2 1 2 2

Waad aragtaan shantan meeris sida ay isugu wada sargo'an yihiin iyagoo mid weliba ka kooban yahay 9 shaqal oo gaagaaban. Waana dherarka u gaarka ah badda jiiftada ee ay miisaankeeda ku dhisan tahay tixdani.

Tiraabta

Tiraabtu waa hadal suugaanaysan laakiinse aan tixaysnayn. Kuma khasbana inay raacdo xeerarkii tixda ee aan soo tilmaannay, haseyeeshee suugaanlahu hibada leh tiraabtiisa wuu ku qurxiyaa suugaan-bilayaal ay ka mid yihiin xaraf-raac iyo hab-dhac loo adegsadey si ka duwan sida tixda ee xakamaysan. Taa ka sokowtiraabtu waxay leedahay suugaan-bileyaal iyo farsamooyin u gaar ah oo u yeela dhadhan ka duwan oo ka qurxoon kanhadalka caadiga ah. Farsamooyinkaas waxaa laga dhex arkaa qaabka dhismaha iyo isticmaalka luqadda. Waxaa ka mid ah sarbeebta, hummaagaynta, afmaldahyada, eray-ku-sawirkta iyo murtiyaynta koob-kooban. Si mowduucan loo wada fahmo, anlabu tusaale ka soo qaadano laba jaad-suugaaneed oo ku abtirsada suugaan-hiddeedda tiraabta ah. Kan hore waa maahmaah kan labaadna waa googaale:

- Tusaale 1. Mukulaal minankeeda joogtaa miciyo libaax bay leedahay.

Waa hadal aad u kooban haddana tabinaya wax aad u badan. Waana hadal maqalkiisa dhegtu jeclaysato. Taas waxaa ugu wacan suugaan-bilayaasha la adeegsaday. Waxaa ka mid ah:

xaraf-raac: xarafka **m** ayaa ah dunta weedhu ku taxantahay.

Hummaagayn: waxaa laguu sawiraya mukulaal ama bisad gurigeediisida libaaxa u fadhida oo sida libaaxa u miciyo-lisanaysa, si ay u muujiso awood-sheegad iyo isku kalsooni.

Sarbeeb: waxa dhabta ah ee la tilmaamaya ma aha mukulaal miciyo libaax leh. Waxaa lagu sarbeebayaa awoodda dheeraadka ah iyo isku kalsoonida uu qofku leeyahay marka uu joogo waddankiisa ama degaankiisa, taas oo aanu lahayn marka uu joogo meel kale.

Koobid: way caddahay sida erayo kooban loogu sheegay wax qaadan lahaa erayo badan marka lagu sheego hadalka caadiga ah.

U firso faraqa u dhexeeya hadalka caadiga ah iyo hadalka suugaanaysan, marka wax isku mid ah midba markiisa lagu sheego:

Hadal caadi ah: "Qofku marka uu joogo waddankiisa amase degaankiisa wuxuu yeeshaa awood iyo isku kalsooni ka badan tan uu yeesho marka uu joogo meel kale."

Hadal suugaanaysan: "Mukulaal minankeeda joogtaa miciyo libaax bay leedahay."

Halkaas ayaad ka aragtaa sida suugaantu uga koobantahay, uga macaantahay ugana saamayn xooggantahay hadalka caadiga ah.

- Tusaale 2. Wax so'leh, oo sar leh, oo suun leh, oo seed leh oo aan rag sooryo loogu geyn.

Waa googaale furihiisu yahay *majintaariga*. Haddaad u fiirsato, tuduc-

suugaaneedkani wuxuu isticmaalaya dhammaan suugaan-bileyaashii loo adeegsadey maahmaahdii aan soo falanqaynay: xaraf-raacii (s buu ku socdaa), hummaagayntii, sarbeebtii iyo eray-koobkii intaba.

Waliba waxaad arkaysaa in halkan farsamooyinkaas qaarkood loo adeegsanayo si ka sii qotadheer sidii maahmaahda. Tusaale ahaan halkii ay maahmaahdu si toos ah noo hor keenaysey hummaagga ama sawirka "mukulaasha minankeeda joogta", googaalahani maskaxdeena ayuu u dirayaa inay sawirato majinta ariga ee ah shayga leh tilmaamaha la sheegay.

Jaad-suugaaneedyada tiraabta

Halka badiyaaba la garan karo jaad-suugaaneedyada ku abtirsada tixda, dadka intiisa badan mugdi ayaa kaga jira tiraabta iyo noocyada suugaaneed ee ay ka koobanto. Sidaa awgeed waa lagama maarmaan inaan sii qeexno. Jaad-suugaaneedyada tiraabtu waxay ku kala abtirsadaan labada qaybood ee ay ka koobantahay suugaantu, kuwaas oo kala ah suugaan-hiddeed iyo suugaan-casri. Sidaa darteed waxaan ku kala magacaabaynaa 'tiraabta sooyaalka ah' iyo 'tiraabta casriga ah'. Halkan hoose waxaan ku taxaynaa labadaas mid waliba jaadadka uu ka kooban yahay inta ugu waaweyn amase ugu caansan:

Jaad-suugaaneedyada tiraabta sooyaalka ah:

1. Murtida
2. Maahmaahda
3. Sheeka-xariirada
4. Googaleysiga
5. Baanaha

Jaad-suugaaneedyada tiraabta casriga ah:

1. Qisada (sheeko dheer)
2. Sheekada gaaban
3. Riwaayadda
4. Faaqidaadda
5. Maqaal-suugaaneedka / gorfaynta suugaanaysan.

6. Gunaanad

Suugaantu cilmi ahaan waa laan-aqooneed aad u baaxad weyn, lehna faracyo fara badan iyo micnayaal qota dheer oo aan qaarkood weli meel la isla dhigin. Sidaa awgeed, ma aha wax looga wada bogan karo qoraal kooban oo loogu talagalay inuu bixiyo sawir guud. Wuxaanse rajaynaynaa sawirka guud ee aan qoraalkan ku soo bandhignay inuu waxtar weyn u yeelan doono dadka suugaanta jecel ee wax ku akhriya afka Soomaaliga, kuwaas oo aan hore u helin wax af-Soomaali ku qoran oo siinaya sawir urursan isla markaana koobaya dhinacyada muhiimka ah ee mowduucani leeyayah.

Dad badan ayaa dadaalay oo faafiyey qoraallo ku saabsan suugaanta Soomaalida, sida aqoonyahannada ku xusan tixraacyada qoraalkan (hoos eeg). Haseyeeshe dadaalladaasi waxay u badan yihii laba midkood. Ururin suugaan kaydin u baahan iyo darsid qaar ka mid ah jaad-suugaaneedyada Soomaalida, taas oo badi xoogga la saaray darsidda maansada. Haseyeeshe waxay nuqsaan weyni ka jirtaa dadaal si cilmi ah loo darso guud ahaan suugaanta Soomaaliyeed waxa ay tahay iyo qaybaha ay ka kooban tahay. Wuxaan rajaynaynaa mustaqbalka soo socda in baahidaas la daboolo.

Raadraac

- Andrzejewski, B. W., 1982a. "Alliteration and Scansion in Somali Oral Poetry and their Cultural Correlates", *LASO: Journal of the Anthropological Society of Oxford*, XIII, 1, pp. 68-83.
- Andrzejewski, B. W., 1993. "Somali Literature" in Andrzejewski, Pitaszewicz and Tyloch (eds.), *Literatures in African Languages: Theoretical Issues and Sample Surveys*, Cambridge: Axmed Cali Abokor, *Somali Pastoral Worksongs: the Poetic Voice of the Politically Powerless*, Uppsala: Uppsala University.
- Andrzejewski, B. W., 1975. "The rise of written Somali literature", *African Research and Documentation*, 8, 9 pp. 7-13.
- Banti, Giorgio and Giannattasio, Francesco, 1985. "Music and Metre in Somali Poetry", in R.J. Cambridge University Press; Warsaw: Weitza Pouszechna, pp. 17-29.

- Burton, Richard F, 1894. First Footsteps in East Africa, London: Tylston and wards, [First edition 1856].
- Cabdullaahi Diiriye Guuleed, 1978. "Gabaygeenna miisaan", *Xiddigta Oktoobar*, 6/126; 6/150, p. 3.
- Johnson, John William, 1972. "The Family of Miniature Genres in Somali Oral Poetry", *Folklore Forum* 5:3, pp. 79-99.
- Mohamed Abdillahi Rirache, 1989. "Somali Poetry: The Case of the Miniature Genres", *UFAHAMU*, XVII, 2 16-22.
- Maxamed Daahir Afrax, 1987. *Fan-masraxeedka Soomaalida: Raadraac Taariikheed iyo Faaqidaad Riwaayado caanbaxay*, Djibouti: Centre National de la Promotions Culturelle et Artistique.
- Maxamed Daahir Afrax, 2005. "Classification and Numenclature of Somali Literary Forms: A Pending Issue", *Horn of Africa Journal*, XXIII, pp. 58 – 84.
- Maxamed Daahir Afrax, 1994. "The Mirror of Culture: Somali Dissolution Seen Through Oral Literature" in Ahmed I. Samatar (ed.) *The Somali Challenge from Catastrophe to Renewal*, Boulder and London: Lynne Rienner publishers, pp. 233-251.
- Mengistu, Melakneh, 2008. Fundamentals of Literature, Forth Impression.
- Maxamed Ibraahim Warsame Hadraawi, 1993. *Halkaraan*, Kleppe: Den Norske Somaliakomiteen.
- Maxamed Xaashi Dhamac 'Gaarriye', 1976. "Miisaanka Maansada", *Xiddigta Oktoobara*, 3/425, p.3; 4/2, p.3; 4/8, p. 3; 4/14, p. 3; 4/20, p. 3; 4/55, p. 3; 4/61, p. 3; 4/73, p. 3; 4/90, p.3; 4/108, p. 3.
- Orwin, M., 2001b. "On Consonant in Somali Metrics", *Africanistische Arbeitspapiere*, 65, pp. 103-27.
- Orwin, M., 2003. "On the Concept of 'Definitive text' in Somali Poetry", *Bulletin of SOAS*, 66, 3 334-347.
- Yaasiin Cismaan Keenadiid, 1976. Qaamuuska Af-soomaaliga, Mogadishu: Akadeemiyaha Dhaqanka.